

Концептуальні підходи до проблеми профілактики насилля в сучасній сім'ї

Кожне нове покоління намагається вирішити ті складні й актуальні проблеми, які не вирішили їх батьки, усі попередні покоління. До таких проблем належить і проблема насильства однієї людини над іншою, чи соціальної, етнічної групи людей над іншими людьми, які не належать до цієї групи.

З одного боку, насильство розглядається як "...вольова діяльність об'єкта, держави по відношенню до об'єкта, нації, соціальної групи, індивідів з метою досягнення своїх інтересів" [1, с. 13]. З іншого боку, ненасильство визначається як "діяльність індивіда, здійснювана з метою реалізації його інтересів, які в основній об'єктивній необхідності суспільного розвитку збігаються з інтересами індивіда чи груп" [2, с.13].

В суспільстві основними причинами породження насильства є незрозуміння людьми свого високого духовного призначення та невміння знайти способи порозуміння, дійти спільного погляду на умови життя і взаємовідносин як матеріально-побутового, так і морально-етичного, духовно-культурного характеру, неадекватною самооцінкою особистості, її завищеним рівнем вимог до суспільства та окремих людей, батьків, родичів, педагогів, психологічними особливостями індивідів.

Звичайно, в педагогіці і психології виховання є значні теоретичні й методичні напрацювання, та вони мало чим можуть зарадити у справі виховання, якщо не узгоджуються з вирішенням соціальних проблем буття української сім'ї, суспільства, якщо не вирішуються проблеми філософії й ідеології виховання, визначення виховних пріоритетів і місця особистості в боротьбі за їх здійснення.

Сучасна політика української держави обґрунтовує парадигму педагогіки сімейного виховання, яка має ввібрати все краще з минулого, трансформувати його в сьогодення і майбутнє з тим, щоб формування особистості найповніше враховувало вимоги життя нинішньої доби і діяльності людини (Національні програми "Освіта" (Україна ХХІ ст.), "Планування сім'ї", "Репродуктивне здоров'я", "Діти України", "Українська родина", Національна Доктрина "Освіта ХХІ століття", Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року та ін.).

Відзначаючи поворот українського суспільства до гуманних, доброзичливих взаємовідносин між людьми незалежно від їх расового, етнічного походження, віросповідання та ін, водночас, помітним є широкий слід негараздів історичного минулого та проблем, породжених сьогоднішнім.

Глибокий соціально-педагогічний аналіз взаємовідносин у сучасній українській сім'ї дозволяє виокремити серед найбільш актуальних питань - проблему насильства у всіх її виявах, зокрема:

- насильство чоловіка над дружиною та дітьми;
- насильство дружини над чоловіком та дітьми;
- насильство дітей над батьками;
- насильство внутрішнє, як одна з жорстоких і потворних форм взаємовідносин між батьками і дітьми, іншими членами родини;
- насильство сім'ї в ставленні одне до одного та до позасімейного соціуму [7-9].

В минулому, радянському суспільстві, насильство в сім'ї хоч і вживалося в кримінально-правових документах філософами, педагогами і психологами але, як правило, було питанням "закритим". Вважалося, що у соціалістичному суспільстві немає соціального підґрунтя для насильства людини над людиною. Пріоритетами захисту в кримінально-правовій доктрині СРСР насильство в сім'ї не могло стати ні педагогічною, ні психологічною проблемою, оскільки це місце займали державні інтереси та державна власність, комуністична мораль.

Орієнтація України на нові європейські гуманістичні цінності зумовила визнання українською державою такого важливого міжнародного документу як Декларація "Про викорінення насильства щодо жінок". В ньому деталізуються та визначаються форми насильства (сексуальне, психологічне, економічне, моральне, фізичне, нанесення жінкам збитку в т.ч. побиття, катування, убивство). Статеве насильство визначається як статевий акт, що здійснюється всупереч бажанню жінки й може мати різні форми: від пов'язаних сексуальних домагань, аж до зґвалтування або інцесту.

То ж цілком закономірно, що в Україні був прийнятий відповідний Закон України "Про запобігання насильства в родині". В ньому вказується, що фізичним насильством є "навмисне нанесення одним членом родини іншому члену родини побоїв, тілесних ушкоджень, навмисне позбавлення волі, життя, їжі, одягу й інших нормальних умов проживання, привести до смерті потраждалого/лої, викликати порушення фізичного й психічного здоров'я, завдати шкоди його/її честі й достоїнства" (Закон України "Про запобігання на-

сильства в родині". 15 листопада 2001 року № 2789-III).

Отже, виходячи з аналізу цих надзвичайно важливих документів, відзначаємо, що проблема насильства-ненасильства, самого феномену насильства перебуває в центрі уваги різноманітних наук - філософії, соціології, кримінології, моралі, етики, педагогіки, психології та історії.

Вважаємо доцільним зосередити увагу на історико-педагогічних та соціальних засобах профілактики насилля в сучасній українській сім'ї. Умови, в яких перебуває нині українська родина визначають не тільки її соціальний і моральний статус у суспільстві, потреби й можливості у стратегіях розвитку, освіти, культури, духовності, вони детермінують способи їх реалізації й більш ранню соціалізацію дітей, тобто як умовне, так і безумовне засвоєння і дотримання ними спочатку в родині, а потім у навчально-виховних закладах, ближчому і дальшому суспільному оточенні системи морально-етичних цінностей у формі знань і норм соціального досвіду, соціальних якостей і ролей особистості та набуття нею зразків і психологічних механізмів поведінки, адаптації в полісоціумі України в т.ч. поведінки і ставлення, щодо насильства-ненасильства у взаємовідносинах батьків і дітей інших членів родинного мікросоціуму.

Виховання дітей у сучасній українській сім'ї є процесом, що об'єктивно детермінується соціальним становищем як кожної конкретної сім'ї, так і сукупності сімей, як соціального інституту, що керується і спрямовується у своєму розвитку законодавством країни та морально-правовими й етичними нормами і традиціями суспільства, потребами сім'ї та особистості.

Водночас динамізм і варіативність життєдіяльності сучасної сім'ї зумовлюють і особливе становище дитини, її розвиток і виховання, що в свою чергу забезпечується чи не забезпечується конкретними соціально-педагогічними умовами, змістом і психолого-особистісними та етноментальними якостями учасників виховного процесу - батьків і дітей, особливостями їх взаємодії, історичними традиціями та сучасними чинниками збудження насильства в сім'ї.

У сучасних умовах розвитку українського полісоціуму суспільства родина відображає його різноманітні відносини - економічні, політичні, етноментальні, загальнонаціональні, психологічні, педагогічні, моральні, етичні, духовні та ін. Спосіб виробництва, в якому формується і розвивається сучасна сім'я, має величезний вплив на моральні норми й принципи її взаємин з навколишнім соціальним середовищем, удосконалення сімейно-побутових відносин, економічну незалежність членів сім'ї, етнічну самоідентифікацію, створення можливостей для духовного розвитку кожного.

В кризових умовах сім'я стає чи не єдиною ланкою, здатною витримати

психологічні, економічні і соціальні переважання, забезпечуючи при цьому етико-психологічну і духовну підтримку дитині. Ця підтримка є своєрідним психолого-педагогічним захистом, профілактикою насилля в сім'ї. В тому випадку, коли батьки мають достатньо високий рівень педагогічної культури виховання дітей, ризику насилля в сім'ї зменшуються. Таким чином, високий рівень педагогічної культури батьків є однією з найважливіших педагогічних засад профілактики насилля в сім'ї. Найважливішим завданням сім'ї в умовах боротьби за виживання є акумуляція та захист гуманних, моральних, родинних цінностей, формування громадянської та національної свідомості людини, її природне прагнення до реалізації своїх можливостей в певній галузі діяльності, у розвитку й вихованні особистості дитини.

Цінність різноманітної творчої продуктивної гуманістичної діяльності особистості як батьків, так і дітей завжди є ефективним профілактичним засобом проти насилля, агресії, жорстокості, злочинності та усіх інших негативних проявів у поведінці батьків і дітей [3-6].

Зміни, які відбуваються в суспільстві, з одного боку, сприяють саморозкриттю, самовираженню і самостверженню особистості, з іншого - висвітлюють дефіцит добра і милосердя в стосунках між людьми, в тому числі - між членами родини, труднощі сімейного виховання, зокрема - педагогічні проблеми, в основі яких недостатньо сформований рівень педагогічної культури батьків та духовної культури суспільства в цілому і сучасної сім'ї в тому числі.

Внаслідок цього у сім'ї формується дисгармонія взаємовідносин батьків і дітей інших членів родини, що часто переростає в насилля і інші потворні прояви поведінки. Профілактика насилля в таких умовах потребує тривалого часу, зміни соціально-педагогічних умов буття сім'ї, переоцінки смислу життя кожної особистості, зміни поведінки, визначення гуманістичних ідеалів кожного із членів родини, або хоч декотрих із них і зумовлюються психологічними психоактиваторами виховного процесу в соціумі і сім'ї.

Задовольняючи особисту потребу в батьківських та материнських почуттях, контактах з дітьми, їх вихованні і відтворенні себе в них, батьки виконують виховну функцію сім'ї. Як правило, життя батьків є для дітей першим соціальним орієнтиром, зразком форм і змісту поведінки та людських взаємин. Однак, сучасна сім'я не використовує повною мірою свій виховний потенціал. У виконанні виховної функції вона залежна від багатьох чинників економічного та суспільного життя, педагогічної діяльності загальноосвітніх закладів, у яких навчаються і виховуються діти, і з якими вона безпосередньо та опосередковано пов'язана. Цей вплив у сучасних умовах характеризується як

позитивними, так і негативними тенденціями. В цілому, виконання виховної функції батьками в сучасній сім'ї детерміноване внутрішніми і зовнішніми факторами.

Взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх факторів морально-духовного, гуманістичного розвитку взаємовідносин в сім'ї відображають тенденції, егоїстичного і вселюдського в становленні кожної конкретної особистості сім'ї (батьки, діти, бабусі і дідусі, інші члени сім'ї). Там де переважають домінанти егоїстичного "Я" найчастіше з'являється проблема насильства, відбувається примусовий (насильницький) акт контролю одного члена сім'ї над іншим, реальна дія або погроза фізичної, психічної, сексуальної образи та застосування сили в підпорядкуванні особистості скривдженого кривднику.

Домінування у XX і XXI ст. матеріалістичних ідей, глобалізму, прагматизму і технократії призвели до великих суспільних потрясінь - двох світових воєн та багатьох локальних, регіональних, міждержавних і міжнаціональних воєн і конфліктів, що негативно позначилося на фізичному і духовному здоров'ї людей, міцності родини. Ігнорування духовного начала людського буття, прагнення матеріальних благ і багатств значною мірою негативно вплинуло і на саму сім'ю, яка із духовного, а вже за тим і соціально-економічного об'єднання людей, все більше набувала формальних ознак співжиття чоловіка і жінки. Саме тому початок XXI ст. потребує глибокого осмислення історико-педагогічного досвіду суспільного життя, визначення змісту, методів формування і виховання людини третього тисячоліття, її ціннісних гуманістичних пріоритетів, які забезпечували б певною мірою гармонізацію духовного і матеріального, національного, вселюдського, суспільного, державного, сімейного виховання та гуманістичного розвитку дітей і молоді, зменшували ризики насильства в сім'ї.

Концептуальні позиції щодо вирішення проблеми профілактики насилля проти дітей у сучасній сім'ї спонукають до вибору сукупності форм, методів і прийомів та теоретичного обґрунтування логіки і системи їх застосування в наукових дослідженнях.

Найважливіше - це історико-педагогічний підхід, який зумовлює необхідність врахування в дослідженні актів насильства й жорстокості до дітей з боку батьків, дорослих, які були властиві давньоукраїнській сім'ї та, водночас, засобів запобігання насильству, форм і методів профілактики. При цьому вважаємо за необхідне вивчення й аналіз джерел з історії української сім'ї, фольклору, етнографії, в яких можна знайти інформацію про насильс-

тво над дітьми в сім'ї та морально-етичне ставлення до них, засоби профілактики насилля тощо. Характер історико-педагогічного підходу дає змогу визначити причини і умови здійснення актів насильства, за яких вони виникли та чи існують такі умови довготривало, короткочасово. З'ясування й аналіз цього явища є важливим для висновків про характер і перебіг окремих умов, за яких здійснювалось і здійснюється насильство над дітьми в сім'ї та можливість передбачення його, вибір засобів профілактики у сучасних умовах.

Історико-педагогічний аналіз дозволяє зробити висновки про ефективність психолого-педагогічних теорій і практики запобігання насильству над дітьми в конкретних соціально-історичних ситуаціях і періодах розвитку суспільних відносин в Україні.

Важливим у дослідженні проблем насильства є генетико-педагогічний метод, застосування якого дозволяє зробити висновок про "природний" зв'язок умов, причин, форм і методів насильства над дітьми в сім'ї у конкретних історико-педагогічних та соціальних періодах розвитку суспільства. На основі цього методу пізнання явищ дійсності, можна дослідити виникнення, походження та сталість насильства над дітьми в сім'ї, розробляти елементи системи його профілактики.

Водночас генетико-педагогічний метод дозволить врахувати особливості біологічних аспектів насильства над дітьми. Ретроспективний метод аналізу й синтезу явища (дозволяє визначити періодичність умов, форм і методів) насильства над дітьми в сім'ї, які здійснювалися в минулих історико-педагогічних та соціальних періодах життя українського суспільства. Застосування цього методу зумовлює необхідність його тісної взаємодії з іншими методами зокрема, історико-педагогічним та генетико-педагогічним. Особливістю застосування цього методу є глибокий аналіз, як в цілому явища насильства над дітьми, так і його окремих деталей, умов, причин, характеру, мотивів. Застосування цього методу дозволить в нашому дослідженні об'єднати (синтезувати) усі характерні ознаки насильства над дітьми в сім'ї і поза нею та визначити педагогічні засади його профілактики в сучасних умовах. Ретроспективний метод дослідження проблеми насильства над дітьми в сім'ї разом із дослідженням особливостей етнопедагогіки насильства в українській родині дозволяє поглибити висновки й пропозиції, щодо визначення теорії ненасильства у вихованні дітей в українській сім'ї, врахування різних, її типів, віку дітей та батьків, соціально-педагогічних та географічних умов життя, віросповідання, тощо.

В дослідженні проблеми профілактики насильства в сім'ї необхідно постійно вдаватися до використання методу абстрагування, за допомогою якого можна виокремити поняття чи теоретичні узагальнення, або гіпотетичні припущення, щодо актів насильства над дітьми в сім'ї, визначення мотивів взаємовідносин батьків і дітей в сім'ях, де спостерігається насильство.

На основі методів теоретичного аналізу насильства над дітьми в сім'ї розробляються і використовуються такі методи як вивчення й аналіз документації, анкетування, інтерв'ювання, бесіди, спостереження та ін.

Застосування цих методів дослідження створює можливості глибше проникати (вивчати) суть, зміст, характер та інші особливості насильства над дітьми у сім'ї. Водночас, ми виходимо з положення, що жоден з методів не може бути достатнім для вивчення й осягнення досліджуваного явища. Саме тому широко будуть поєднуватись комплекс теоретичних і прикладних методів. У такій взаємодії і взаємодоповненні методів можна буде більш точно і детально наблизитись до об'єкта й предмета дослідження, знайти відповіді на поставлені в ньому завдання.

Історико-педагогічний та соціально-педагогічний підходи, на яких базується дослідження проблем профілактики насильства в сім'ї, сприятимуть виробленню нових психолого-педагогічних підходів консенсусу і компромісу, плюралізму у вихованні дітей у сім'ї та розробці методик гуманізації виховання, використання засобів культури, освіти, міжнародного співробітництва, демократизації методів управління в українському суспільстві.

Література:

1. *Фуркало В.І.* Філософський аналіз проблеми насильства-ненасильства в суспільному розвитку. Автореферат дис. канд. філософських наук. - Львов, 1998. - С. 13
2. Там само. - С. 13.
3. *Превентивне* виховання: проблема ненасильства. Зб. науково-практ. ст.//За заг.ред. В.М. Оржеховської. - К.: Олди-плюс, 2000.
4. *Ролінський В.Н.* Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: Навч.-метод. посібник. - Одеса: ОЦНТЕІ, 2003. - 221 с.
5. *Фуркало В.* Питання насильства та ненасильства в суспільному розвитку та їх детермінації// Вісник Львівського університету. Філософські науки. - 1999. - Вип.1.
6. *Щербак Н.Д.* Соціально-педагогічна профілактика жорсткого ставлення до дітей у сім'ї. - К.: Рідна школа. - 2002 - № 10.

7. *Ворник Б.М.* Сексуальныя насилья по отношению к детям и молодежи в Украине (ситуационный анализ). - К.: Изд-во Киевского центра семейного консультирования, 1997.

8. *Гرابська І.А.* Дослідження сімейного насильства у культурній перспективі//Вісник: Соціологія, психологія, педагогіка. - Вип. 8. - К.: Київський ун-т ім. Т.Шевченка, 2000.

9. *Думко Ф.К.* До проблеми насильства в сім'ї //Науковий вісник Південно-українського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського. - Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 1999. - Вип. 6-7.